

Sosialistikirjailijat Elvira Willman ja Hilda Tihlä ”vapaan rakkauden” julistajina 1900-luvun alussa

Nais-asianajat ovat vaatineet ja miehet ovat siihen suostuneetkin, että itsensä *ylläpitämisoikeus*, mikäli mahdollista on, on annettava naisille, jotta heillä olisi mahdollisimman laajin valitsemisvapaus aviomieheen nähden eikä heidän tarvitsisi elantonsa vuoksi mennä naimisiin. Mutta itsensä ylläpitämisoikeutta korkeammalla on *suvun jatkamisoikeus*. Ja se on vielä suurimmaksi osaksi *miesten* määriteltävänä. Tarkastelkaamme, mistä tämä seikka johtuu. Se johtuu niin kuin moni muu epäkohta keskiaikaisista ahtaista kirkollisista oloista. Sen perustajina ovat olleet sielunpaimenet ja sen puoltajina herrat miekan käyttäjät. Se perustuu tuohon ihmisten keksimään oppiin: *Minä vaivainen syntinen ihminen joka synnissä sinnyt että syntynyt olen*. [...] Siis – hyljätäkääme tuo – akkojen lause – *Minä vaivainen syntinen ihminen*. [...] *Siis jokaiselle täysi-ikäiselle naiselle kuin miehelle täysi vapaus itse yksilöllisesti järjestää sukupuolielämänsä, mahdollisimman suotuisissa elämänoloissa*. Sen vaadin.¹

Yllä lainattu katkelma on näytelmäkirjailija-toimittaja Elvira Willmanin (1875–1925) *Palvelijatarlehdessä* vuonna 1905 julkaistusta kirjoituksesta. Willman oli suomalaisen työväenliikkeen näkyvin naispuolinen ”vapaan rakkauden” julistaja. Kuten katkelmasta käy hyvin ilmi, hän vaati avoimesti ja kärjekkäin sanankääntein naisille miesten kanssa yhtäläisiä oikeuksia toteuttaa seksuaalisia halujaan, mikä oli hänen omassa ajassaan hyvin poikkeuksellista. Willmanin kanssa sosialidemokraattisen naisliikkeen seksuaaliradikaalia siipeä edusti tämän artikkelin toi-

nen päähenkilö, kirjailija-toimittaja Hilda Tihlä (1870–1944). Willmanin tavoin Tihlä piti ajan passiivista naisihannetta alistavana ja kaksinaismoralistisena käsityksenä. Willmanin lainauksesta voi selkeästi lukea lisäksi sen, että uskonto oli vahvasti läsnä seksuaalisuuteen liittyvässä keskustelussa. Myös Tihlän seksuaalisuutta käsittelevissä kirjoituksissaan uskonto nousi systemaattisesti esille. Tässä vuoden 2020 syksyllä tarkastettuun väitöskirjaani pohjaavassa artikkelissa nostan esille Willmanin ja Tihlän avulla historiankirjoituksessa vähälle huomiolle jäänyttä työväenliikkeen naisten seksuaaliradikalismia sekä sen kytköksiä uskontoon.²

Willman ja Tihlä olivat ennen vuoden 1918 sisällissotaa Suomen kuuluisimpia sosialistisia naiskirjailijoita, jotka saivat runsaasti palstatilaa ja huomiota työväenlehdistössä. Tarkastelen heidän kannanottojaan suhteessa runoilija, opettaja ja kansanedustaja Hilja Pärssisen (1876–1935) esittämiin käsityksiin seksuaalisuudesta. Pärssinen oli ehdottomasti 1900-luvun alun vaikutusvaltais in ja kansainvälisesti kuuluis in naispuolinen suomalainen sosialisti sekä vielä Willmania ja Tihlää tunnetumpi kirjailija. Pärssisen vaikutusvaltaa kasvatti entisestään se, että hän vastasi yhdessä Miina Sillanpään (1866–1952) kanssa sosialidemokraattisen naisliikkeen äänenkannattajan *Työläisnainen*-lehden toimiksesta vuosina 1907–1912.³

Pärssinen oli ennen vuoden 1918 sisällissotaa SDP:n sosiaali- ja perhepolitiikan pääarkkitehti ja edusti julkisessa keskustelussa maltillisemmän enemmistön kantaa. Toisaalta hän myös peräänkuulutti naisten oikeutta päättää omasta ruumiistaan ja kyseenalaisti kirkon auktoriteettiaseman sallittujen sukupuolisuhteiden määrittelijänä. Hän muun muassa vaati siviilivihkimistä, raskaudenkeskeytyksen sallimista ja teki aloitteita aviottomien äitien aseman parantamiseksi. Etenkin porvariston naiset näkivät Pärssisen vaatimien uudistusten heikentävän sukupuolimoraalia ja pitivät niitä osoituksena sosialismin vahingollisuudesta. Toisin sanoen Pärssisen seksuaalisuuteen liittyvät kannanotot olivat omana aikanaan hyvin radikaaleja. Hän ei kuitenkaan julkisesti nostanut naisen seksuaalista vapautta sosialismin ensisijaiseksi

tavoitteeksi. Samoin kuin työväenliikkeen naisten maltillinen enemmistö, Pärssinen kielsi ehdottomasti kannattavansa ”vapaata rakkautta” ja vaati – varmasti ainakin osaltaan poliittisen kannatuksensa takaamiseksi – miehiltä samaa seksuaalista pidättyvääsyyttä kuin naisilta.⁴ Juuri tässä Pärssinen poikkesi Willmanista ja Tihlästä, minkä vuoksi keskityn artikkelissa yhtäläisyyksiä enemmän heidän näkemystensä eroavaisuuksiin.

Artikkelin aineistona käytän kirjailijoiden lehtikirjoituksia. Willmanin osalta analyysi kohdistuu ennen kaikkea yllä lainattuun vuonna 1905 *Palvelijatarlehdessä* julkaistuu Miksi meille naisille nykyisessä yhteiskunnassa sukupuolielämä on vastenmielistä? -kirjoitukseen, jossa tiivistyy hänen näkemyksensä naisen asemasta, seksuaalisuudesta ja uskonnosta. Tihlä ei julkaissut aiheesta yhtä kiteyttävää ja suorasanaista yksittäistä kannanottoa, joten hänen kohdallaan olen valinnut tarkasteluun useamman kirjoituksen. Keskeistä lähdeaineistona käytetyissä kirjoituksissa on, että ne oli suunnattu ennen kaikkea naisille ja käsittelevät seksuaalisuutta nimenomaan naisen näkökulmasta. Julkaistujen kirjoitusten lisäksi aineisto koostuu kirjailijoiden elämäkerrallisista lähteistä, jotka avaavat heidän henkilökohtaista ajatteluaan.

Metodologisesti artikkeli pohjaa biografiseen historiantutkimukseen, jossa menneisyyden käsityksiä sekä ajatus- ja kokemusmaailmaa tarkastellaan yksilöiden kautta. Elämäkerrat ovat olleet aina olennainen osa historiankirjoitusta, mutta nykyaikaisen biografisen historiantutkimuksen juuret ovat 1960- ja 1970-lukujen feministisessä tutkimuksessa ja tutkimussuuntaus on ollut keskeinen erityisesti naiseen kohdistuvassa historiankirjoituksessa. Biografia lukeutuu esimerkiksi mikro-, sukupuoli- ja kokemushistorian ohella ”uusiin historioihin”, jotka etenkin 2000-luvun historiantutkimuksessa ovat ”antaneet äänen” muun muassa kirjeiden, päiväkirjojen ja muiden niin sanottujen egodokumenttien avulla aiemmin sivuutetuille marginaaliryhmille sekä heidän kokemusmaailmalleen. Biografia on nostanut esille myös naiset, jotka ovat julkisessa toiminnassaan jääneet usein miesten varjoon. Huomion kiinnittäminen yksilöön ja yksilöliisiin käsityksiin mahdollistaakin menneisyyden monimuotoi-

suutta ja uusien ajan valtavirran ajattelumalleista poikkeavien näkökulmien tarkastelemisen. Biografisessa tutkimuksessa yksittäisiä henkilöitä tarkastellaan osana sosiaalista, kulttuurillista ja historiallista kontekstia, joten yksilöt avaavat laajempia näkökulmia menneisyyteen.⁵

Naiset, seksuaalisuus ja uskonto suomalaisen työväenliikkeen historiantutkimuksessa

1900-luvun alun naisten suhtautumista avioliittoon, perheeseen ja seksuaalisuuteen on käsitelty tutkimuskirjallisuudessa melko runsaasti. Suomalaisen työväenliikkeen historiantutkimuksessa on painottunut, että liikkeessä toimineet naiset olivat hyvin mallittaisia seksuaalisuuteen liittyvissä kysymyksissä ja kannattivat laajalti seksuaalisuuden sitomista kirkolliseen avioliittoinstituutioon. Ajan oloissa nainen käsitettiin luonnostaan seksuaalisesti passiiviseksi ja miestä siveellisemmäksi. Naisen pyhäksi velvollisuudeksi katsottiin yleisesti 1900-luvun alussa äitiys ja omistautuminen perheelle. Äitiyden ihanteen täyttäminen edellytti siveellisyyttä.⁶

Siveellisyyden ihanteeseen taas liittyi oleellisesti seksuaalinen passiivisuus, minkä vuoksi naisten käyttäytyminen oli jatkuvan tarkkailun alaisena. Naisen ei ollut soveliasta osoittaa kiinnostusta seksiin ja intiimi läheisyys oli sallittua ainoastaan kirkon siunaamassa avioliitossa. Miesten rajat olivat huomattavasti löyhemmät, mihin vaikutti osaltaan se, että heitä pidettiin luonnostaan naisia viriilimpinä. Seksuaalista vapautta vaativassa kannanotoissa kiinnitettiinkin huomiota lähes yksinomaan miesten tarpeisiin. Kaksinaismoraali koettiin etenkin naisten keskuudessa yhdeksi ajan polttavimmaksi ongelmaksi. Sekä porvariston että työväenliikkeen naiset esittivät ”vapaan rakkauden” rapauttavan yhteiskunnan moraalisen pohjan ja johtavan sosiaaliin ongelmiin, kuten prostituution lisääntymiseen ja perheiden hajoamiseen. Kaksinaismoraalin konkreettisin ilmentymä oli ohjesääntöinen prostituutiolaitos, jossa itseään myyviä naisia kontrolloitiin rekis-

teröimällä ja edellyttämällä heiltä säännöllisiä terveystarkastuksia, mutta miesten vastuuta prostituoitujen asiakkaana ei problematisoitu. Naisten julkisen toiminnan alueeksi muodostuneessa sosiaali- ja perhepoliittista keskustelussa vaadittiinkin yleisesti moraalireformia, jossa miehiltä edellytettiin samaa hillittyä käytäytymistä kuin naisilta.⁷

Naisiin liitetty äitiyden ja seksuaalisen passiivisuuden ideaali ja miesten vapaampi moraalikoodisto ovat korostuneet myös suomalaisen työväenliikkeen historiankirjoituksessa. Tämä näkyy muun muassa siinä, että radikaalimpia seksuaalista vapautta vaativia kannanottoja on tarkasteltu lähinnä miesten kautta. ”Vapaa rakkaus” on käytännössä henkilöitynyt voimakkaasti 1900-luvun taitteen sosialistien johtohahmoon ja työväenliikkeen valtakunnallisen äänenkannattajan *Työmiehen* päätoimittajana ja näytelmäkirjailijana tunnetuksi tulleeseen Matti Kurikkaan (1863–1915), lehtimies Veikko Palomaahan (1865–1933) sekä hammaslääketiedettä opiskelleeseen toimittajaan Antero Ferdinand Tanneriin (1868–1920). Erityisesti Tanner on esitetty liikkeeseen kohdistuvassa historiantutkimuksessa seksuaalisen vapauden asianajajana, joka kohahdutti 1910-luvun taitteen molemmin puolin teoksillaan ja luennoillaan. Hän rinnasti yhdynnän tuottaman mielihyvän taiteesta saatavaan nautintoon, vaati yksiavioisuuden ihanteen hylkäämistä ja suhtautui avomielisesti masturbaatioon, jota pidettiin esimerkiksi lääketieteessä yleisesti haitallisena terveydelle. Myös Palomaa herätti pahennusta vuonna 1905 julkaistulla teoksellaan *Sukupuoliasia järjen ja hengen valossa*, jossa hän esitti yksiavioisuuden haitallisena luonnolliselle sukupuolivietylle.⁸

Käsitys työväenliikkeen naisten suuren enemmistön maltillisuudesta pitää epäilemättä paikkansa. Maltillisuuden korostaminen on kuitenkin jättänyt vähemmälle huomiolle sen, että sosialidemokraattisessa naisliikkeessä toimi seksuaaliradikaali vähemmistö, joka vaati täydellistä naisen ruumiillisen itsemääräämisoikeutta ja seksuaalisten halujen tunnustamista. Willman ja Tihlä tekevät näkyväksi sen, että vaikka valtaosa työväenliikkeen naisista omaksui seksuaalisesti passiivisen naisen ihanteen,

myös naissosialistien keskuudesta nousi julkisuuteen Kurikan, Palomaan ja Tannerin kaltaisia poikkeuksellisia seksuaaliradikaaleja. Miesten tavoin Willman ja Tihlä vaativat seksuaalimoraalin uudelleen määrittelemistä vapaampaan suuntaan, mutta peräänkuuluttivat miehistä poiketen ennen kaikkea naisten seksuaalisten tarpeiden tunnustamista.

Historiantutkija Pirjo Markkola on osuvasti todennut, että keskustelu sukupuolesta ja siveellisyydestä sivusi aina tavalla tai toisella uskontoa.⁹ Yhdistävä tekijä edellä mainittuihin miehiin onkin se, että Willmanin ja Tihlän uskonnolliset käsitykset kytkeytyivät erottamattomasti vapaamman seksuaalisen moraalikoodiston vaatimuksiin. Ainakin Kurikan ja Palomaan maailmankatsomus pohjasi tolstoilaisiin ja teosofisiin uskonnollisiin käsityksiin, mikä heijastui selkeästi heidän seksuaaliradikalismiinsa.¹⁰ Etenkin teosofit lähestyivät seksuaalisuutta uskonnollisesta tulokulmasta ja korostivat eroottista rakkautta kokonaisvaltaisena hengen ja fyysisen ruumiin yhteydenkokemuksena. Teosofia kiehtoi esimerkiksi ruotsalaista Ellen Keytä (1849–1926), joka vertasi yhdyntää uskonnolliseen toimitukseen ja vieroksui kirkkoinstituutioon sidottua monogaamista avioliittoa. Samanaikaisesti hän korosti äitiyttä naisen pyhänä tehtävänä ja katsoi eurooppalaisen sivistyksen lepäävän naisten harteilla. Key lukeutui 1900-luvun alun vaikutusvaltaisimpiin eurooppalaisiin seksuaaliradikaaleihin ja oli hyvin tunnettu henkilö myös suomalaisen naisasialiikkeen ja sosialistien keskuudessa.¹¹

Kuten seksuaaliradikalismi, myös teosofia, tolstoilaisuus ja uskonnollinen ”utopiasosialismi” on yhdistetty työväenliikkeen historiankirjoituksessa perinteisesti miehiin ja ennen kaikkea Matti Kurikkaan ja Veikko Palomaahan. Kurikan ja Palomaan teosofissävyytteinen aatemaailma kuitenkin vieraannutti heitä Sosialidemokraattisen Puolueen poliittisesta johdosta 1900-luvun alkuvuosina. Kurikan osalta kehitys johti lopulliseen välirikoon suurlakon jälkeen ja hänet käytännössä pakotettiin eroamaan puolueesta vuoden 1906 Oulun puoluekokouksessa. Aikaisemmassa historiantutkimuksessa Kurikan ero on esitetty osoitukseksi siitä, kuinka marxilainen materialismi ja tieteellinen

naturalismi marginalisoivat uskonnollisen maailmankatsomuksen suomalaisten sosialistien keskuudessa.¹²

Viime vuosina työväenliikettä tutkineet historioitsijat ovat osoittaneet kuvan työväenliikkeen aatteellisesta kehityksestä puutteelliseksi nostamalla esiin yhä enemmän henkilöitä, jotka sovittivat uskonnollisen ja sosialistisen maailmankatsomuksen toisiinsa. Tässä poliittisen ja uskonnollisen aatemaailman jäsentämisprosessissa juuri tolstoilaisuudella, teosofialla ja muilla niin sanotuilla esoteerisilla uskonnollisilla aatevirtauksilla, kuten spirituaalismilla, oli keskeinen asema.¹³ Myös kansainvälisessä tutkimuksessa on todettu esoteeristen aatteiden vaikuttaneen merkittävästi siihen, millä tavoin sosialistit 1900-luvun taitteen molemmin puolin punoivat tieteen, politiikan ja uskonnon yhteen saumattomaksi kokonaisuudeksi.¹⁴ Artikkelissa käsitellyt Willmanin ja Tihlän kirjoitukset auttavatkin syventämään ja monipuolistamaan kuvaa paitsi työväenliikkeen seksuaaliradikalismista, myös 1900-luvun alun (nais)sosialistien uskonnollisista käsitystä.

Ennen tarkempaa tekstien analyysia teen kuitenkin lyhyen yhteenvedon Willmanin ja Tihlän elämästä ja toiminnasta, sillä oman aikansa tunnettuudestaan huolimatta he ovat 2000-luvun suurelle yleisölle varmasti melko tuntemattomia kirjailijoita. Elämäkerrallinen katsaus toimii samalla analyysin tukena avaamalla tekstien henkilökohtaisia taustoja.

Elvira Willman ja Hilda Tihlä – työväenliikkeen vallankumoukselliset kirjailijat

Näytelmäkirjailija Elvira Willman oli lähtöisin Uudestakaupungista, mutta muutti vanhempiensa eron jälkeen äitinsä Sofia Kristina Julianan (1855–1938) ja nuoremman veljensä Väinön (1878–?) kanssa jo lapsena Helsinkiin. Pääkaupungissa Willman valmistui ylioppilaaksi vuonna 1894 ja kirjautui yliopistoon lukemaan kieliä ja kirjallisuutta. Hän ei koskaan valmistunut yliopistosta, vaan omistautui 1900-luvun alussa teatterille. Willman suunnittelei ensin uraa näyttelijänä, mutta totesi nopeasti lahjojensa ole-

Elvira Willman 1902. Kuva: Museoviraston kuvakokoelma (HK19720913:116).

van enemmän näytelmien käsikirjoittajana. Samalla hän kiinnostui sosialismista ja aktivoitui työväenliikkeen toiminnassa. Willmanin esikoisnäytelmä, *Lyyli*, sai ensi-iltansa Kansallisteatterissa vuonna 1903. Näytelmä oli menestys, sillä kriitikot yli puoluerajojen kiittivät sen henkilöhahmoja, ja Willmania itseään kuvattiin työväenliikkeen omaksi Minna Canthiksi. Willman kuitenkin riitautui Kansallisteatterin johdon kanssa, mihin vaikutti osaltaan hänen asemoitumisensa sosialistiksi. Teatteri ei suostunut ottamaan vuonna 1907 kirjoitettua Helsingin prostituoiduista kertovaa *Kellarikerroksessa*-näytelmää ohjelmistoonsa. Willman kirjoitti jatkossa näytelmänsä Sörnäisten Työväenteatterille, jossa hän sai myös ohjata omat teoksensa.¹⁵

Vuonna 1909 ensi-iltansa saaneen viisi vuotta aiemmin järjestetyn Voikkaan paperitehtaan lakkoliikettä kuvaavan *Juopa*-näytelmän jälkeen Willmanin välit viilenivät myös Sörnäisten Työväenteatteriin. Välikirion jälkeen hän muutti perheineen¹⁶ Espoon Leppävaaraan, mistä hän puolisonsa kansanedustaja Voitto Eloorannan kanssa (1876–1922) hankki tontin maanviljelystä varten. Muistitietojen mukaan Willman oli tunnettu kärjekkäistä kommenteistaan ja väittelynhalustaan. Muuttopäätökseen vaikuttikin osaltaan se, että Willman joutui toistuvasti kahnauksiin sosialidemokraattisten naisten johtohahmojen ja ennen kaikkea Hilja Pärssisen kanssa. Willman suljettiin ulos eduskuntavaalien ehdokasasettelusta, sillä hänen räväköitä mielipiteitään ja ulostulojaan pidettiin SDP:n kannatukselle haitallisina. Leppävaarassa hän jatkoi kuitenkin kirjoittamista tilanhoidon ohella. Willman ei myöskään jäänyt täysin ulkopuolelle sosialidemokraattisen naisliikkeen toiminnasta, sillä ainakin 1910-luvun alussa hän luennoi liikkeen tilaisuuksissa erityisesti ”siveellisyyksymyksestä”.¹⁷

Vuonna 1917 Venäjällä tapahtuneen vallankumouksen jälkeen Willman sai uutta pontta poliittiseen toimintaansa. Kesällä hän perusti kiertävän teatterikiertueen, joka esitti Willmanin kirjoittamia näytelmiä *Vallankumouksen vyöryssä* ja *Veriuhrit*. Vuoden 1918 alussa hän julkaisi myös *Vallankumouksen vyöryssä* -romaanin, joka samasta nimestään huolimatta ei ollut juoneltaan yhteneväinen näytelmän kanssa. Teatterikiertue jatkui vielä sisällisso-

dan aikana, jolloin se sai entistä vahvemman agitaatioluonteen. Sodan loppuvaiheessa punaisten tappion häämöttäessä Willman pakeni perheineen Neuvosto-Venäjälle, missä hänet lopulta teloitettiin ampumalla vakoilusta ja valtionpetoksesta syytettynä vuonna 1925.¹⁸

Mielenkiintoista Willmanin seksuaaliradikaalien tekstien kannalta on se, että hän ei ainoastaan vaatinut seksuaalimoraalin ja avioliittoinstituution uudistamista, vaan näytti suuntaa myös omalla esimerkillään. Hän ei nimittäin vahvistanut avioliittoaan Voitto Elorannan kanssa virallisesti ja eli tämän kanssa niin sanotussa toveriavioliitossa. Sosialistit näkivät toveriliiton vastakohtaksi porvarilliselle kirkon vahvistamalle avioliitolle, jossa naisen toimintaympäristö oli rajattu pitkälti kodin piiriin. Vaikka toveriliitot eivät olleet tavattomia, etenkin avioliiton ulkopuolella synnyttäneitä naisia paheksuttiin.¹⁹

Romaaneja ja lyhyttä proosaa kirjoittanut Jämsän Juokslahdella syntynyt Hilda Tihlä (Hilda Fredrika Joonantytär) muutti hänkin jo nuorena Helsinkiin vanhempiensa eron jälkeen. Muistitietojen mukaan hän työskenteli ompelijana ja opiskeli itseenäisesti kieliä²⁰ sekä taiteita Ateneumin piirustuskoulussa. Työväenliikkeen toimintaan Tihlä aktivoitui 1900-luvun taitteessa ja virallisesti hän liittyi SDP:n jäseneksi suurlakon kynnyksellä vuonna 1905. Yhdessä aviomiehensä postivirkailija Karl Nicklinin (1860–1925) kanssa hän oli mukana perustamassa työväenyhdistystä Helsingin Oulunkylään, jossa pariskunta järjesti kokouksia kotitalossaan. Tihlä toimitti myös vuosina 1908–1914 julkaistua lapsille ja nuorille suunnattua sosialistista *Ihanne*-lehteä, joka ilmestyi sosialidemokraattisen naisliikkeen valtakunnallisen äänenkannattajan *Työläisnaisen* liitteenä. Lisäksi hän järjesti työläisille kotonaan tanssi- ja laulupiirejä. Varsinaisen kirjailijan uransa Tihlä aloitti vuonna 1907 maaseudulta kaupunkiin muuttavan nuoren naisen elämänvaiheita kuvaavalla romaanillaan *Leeni*, joka kommentoi samana vuonna ensi-iltansa saaneen Willmanin *Kellarikerroksessa*-näytelmän tavoin erityisesti porvarillisen naisihanteen aiheuttamaa painetta, ohjesääntöistä prostituutiota sekä työläisnaisten kohtaamaa seksuaalista ahdistelua.

Hilda Tihlän piirroskuva, joka on todennäköisesti piirretty hänen Neuvosto-Karjalaan suuntautuneen pakonsa jälkeen. Tekijä tuntematon. Kuva Kansan Arkisto (KansA 1104–1988).

Yhteensä Tihlä julkaisi vuosina 1907–1916 kolme romaania ja kolme kertomuskokoelmaa.²¹

Sisällissodassa Tihlä toimi punaisten agitaattorina ja värvärinä Vihdissä, minne hän oli perheineen muuttanut vuonna 1913. Sodan loppupuolella hänet vangittiin. Tihlä virui kesän 1918 Santahaminan vankileirillä, josta hän kuitenkin onnistui pake-

nemaan elokuussa. Kuuden vuoden viranomaisilta piileskelyn jälkeen hän onnistui ystävänsä kansanedustaja Miina Sillanpään avustamana ylittämään valtakunnan rajan Neuvosto-Karjalaan. Neuvostoliitossa Tihlä toimi opettajana ja jatkoi kirjoittamista aina kuolemaansa saakka vuoteen 1944.²²

Artikkelissani kiinnostus kohdistuu Tihlän tekstien ohella hänen poikkeuksellisiin ihmissuhteisiinsa. Tihlällä ja Karl Nicklinillä ei ollut yhteistä biologista lasta, mutta pian parin vuonna 1893 solmitun avioliiton jälkeen he ottivat huoltaakseen oululaislähtöisen Anna Amanda Ämmälän (1868–1913) aviottoman Martta-tytön (1894–?). Vaikka eli avioliitossa Karl Nicklinin kanssa, Tihlä alkoi seurustella 1900-luvun alkuvuosina ylioppilas ja opettaja Urho Tuuralan (1882–1943/1944) kanssa. Parisuhde oli pitkäaikainen, mutta pari virallisti liittonsa vasta Neuvostoliitossa. Poikkeuksellisen suhteesta tekee se, että Tihlä ei missään vaiheessa purkanut avioliittoaan Nickliniin, vaan Tuurala liittyi osaksi perhettä. Hän jopa muutti asumaan Nicklinin ja Tihlän kotitaloon Oulunkylään. Ilmeisesti myös Nicklinin ja Tuuralan välit olivat läheiset, sillä vielä senkin jälkeen, kun Tihlä, Tuurala ja Martta olivat muuttaneet yhdessä Vihdin Otalammelle vuonna 1913, Nicklin vietti esimerkiksi lomansa pariskunnan luona.²³

Vaikka Tihlän ihmissuhteiden luonteesta ei ole löytynyt kovin yksityiskohtaista tietoa, samanaikainen suhde kahteen mieheen kertoo itsessään jo siitä, että Tihlä ei piitannut ajan yksiavioisuuden ihanteesta. Erityisen mielenkiintoisen hänen suhdekuviostaan tekee se, että sekä Nicklin että Tuurala olivat molemmat kiinnostuneita teosofiasta. Heidän tarkastelunsa avaa näkökulmia myös Tihlän omiin uskonnollisiin käsityksiinsä ja palaankin tarkemmin Nickliniin ja Tuuralaan myöhemmin analyysin yhteydessä.

”Sukuviettä vailla oleva ihminen on luonnoton”

Vaatiessaan *Palvelijatarlehdessä* vuonna 1905 naisen halujen ja tarpeiden tunnustamista Elvira Willman vetosi tieteelliseen tutki-

mukseen. Hän korosti seksuaalisuuden kuuluvan jokaisen ihmisen luonnolliseen olemukseen sukupuolesta riippumatta. Toisin kuin ajan kristilliseen maailmakatsomukseen perustuva seksuaalimoraalikoodisto väitti, seksi ei ollut syntiä vaan olennainen osa inhimillisyyttä ja seksuaalisuuden tukahduttaminen johti fyysisiin, psyykkisiin sekä sosiaalisiin ongelmiin. Willmanille halujen patoaminen näyttäytyi kutakuinkin yhtä järkevänä kuin itsensä tahallinen nälkiinnyttäminen. Artikkelissaan hän kirjoitti:

Tukahduttaa sukuviettinsä ja ylpeillä siitä, on samaa kuin vapaaehtoisella nälällä hivuttaa ruuansulatuselimiänsä, etteivät ne enää voi ruokaa sulattaa eivätkä siis kaippaa lisiä, josta seuraa, koko ihmisen ruumiin riutuminen. *Sukuvieättiä vailla oleva ihminen on luonnoton.* [...] On näytetty toteen, että sukupuolisuhteissa naisen sukupuolihiermot ärtyvät niin kuin miehen, että heillä tapahtuu elimissä yhtymisen jälkeen muutos kuin miehilläkin, että he tuntevat samaa nautintoa ja samaa väsymystä yhtymisen jälkeen kuin mieskin. Onko siis naisille sukupuolivietin voima vähä-arvoisempi elämässä kuin miehillekään?! [...] Syy naisen näennäiseen sukupuolivietin puutteeseen ei ole *tosiluonto* vaan *pakko*.²⁴

Kirjoitus kertoo hyvin siitä, kuinka seksuaalisuutta lähestyttiin yhä enemmän tieteen näkökulmasta ja tieteellinen seksuaalivalistus nousi 1900-luvun taitteessa uskonnollisen kirjallisuuden rinnalle. Katkelman viittaukset naisen seksuaaliseen viettiin, sukuelinten kiihottumiseen sekä yhdynnän naiselle tuottamaan nautintoon olivat kuitenkin ainutlaatuisen radikaaleja, eikä vastavia ole löydettävissä ajan työläisnaisille suunnatusta lehdistöstä. Poikkeuksellinen Willmanin ulostulo oli myös siinä mielessä, että kotimainen tieteellinen kirjallisuus pitkälti vaali käsitystä naisen seksuaalisesta passiivisuudesta ja keskittyi lähinnä miehen haluihin ja voimakkaaseen sukuvieettiin.²⁵ Epäilemättä Willman olikin perehtynyt suomalaisen kirjallisuuden ohella Ellen Keyn kaltaisten seksuaalireformistien ajatuksiin.

Merkillepantavaa Willmanin ja Keyn yhteyden kannalta on etenkin se, että eroottisen rakkauden ja tieteellisten näkökulmien painottamisesta huolimatta he eivät hylänneet käsitystä äitiydestä

naisen tärkeimpänä päämääränä. Vaikka Willman Keyn tavoin korosti seksuaalisuuden nautinnollisuutta, hän katsoi naisen seksuaalisen halun tähtäävän äitiyteen ja lapsettoman naisen olevan epätäydellinen. Willman vaati sosiaalipoliittisia ja taloudellisia uudistuksia, jotta naiset uskaltautuisivat hankkimaan lapsia ja he voisivat jäädä kotiaideiksi.²⁶

Lisäksi Keytä ja Willmania yhdisti se, että he näkivät naisen eroottisten tunteiden tunnustamisen ratkaisuksi yhteiskunnan sosiaaliin ongelmiin. Ongelmista ehdottomasti suurin oli heidän näkökulmastaan se, että ajan kaksinaismoraali salli miesten seksiseikkailut prostituoitujen luona, minkä seurauksena sukupuolitaudit levisivät terveisiin siveellisiin naisiin ja turmelivat kansanterveyden. *Palvelijatarlehdessä* Willman ihmettelikin, miksi ”[m]iehille suodaan vapaus turmella itsensä ohjesääntöisen prostitutsioonin rapakossa”, mutta ”naisia pakotetaan pysymään kieltäytyvinä, jotta olisivat kyllin puhtaita ja terveitä vastaanottamaan sitä lokaa, jonka miehet tuovat mukanaan porttoloista.”²⁷ Willmanin mukaan naisten aktiivisen seksuaalisuuden salliva moraalikoodisto tulisi poistamaan miesten tarpeen vierailta prostituoitujen luona, kun intiimiä läheisyyttä olisi tarjolla myös kotona.

Keskustelu äitiydestä, avioliitosta ja seksuaalisuudesta politisoitui voimakkaasti 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana. Kirjoituksissaan Willman haastoi avoimesti etenkin Hilja Pärssisen sekä tämän edustaman maltillisen linjan seksuaalisuutta koskevissa kysymyksissä. Pärssinen ja muut sosialidemokraattisen naisliikkeen johtohahmot pelkäsivät Willmanin radikaalien näkemysten heikentävän työläisten luottamusta sosialismiin ja antavan porvaristolle poliittisen aseensa vaalikamppailuihin. Willmanin ”vapaan rakkauden” julistukset saivatkin runsaasti huomiota porvarillisessa lehdistössä, jossa hänen kannanottojensa katsottiin todistavan sosialistien lietsovan siveettömyyttä halveksimalla pyhiä perhearvoja ja kristillistä avioliittoa. Tämä pakotti Pärssisen jatkuvasti puolustuskannalle. Omissa teksteissään Pärssinen korosti, että sosialistit eivät kannattaneet ”vapaata rakkautta” ja halusivat naisten taloudellista asemaa koskevilla uudis-

tusvaatimuksillaan, kuten äitiysvapaalla, aviottomille äideillä tarkoitetuilla turvakodeilla sekä julkisesti rahoitetulla päivähoidolla, ainoastaan kohentaa työläisnaisten ja -perheiden asemaa. Pärssinen edusti linjaa, jonka mukaan miehiltä tuli edellyttää samanlaista hillittyä seksuaalikäyttäytymistä kuin naisilta. Myös muu työväenliikkeen naisjohto irtisanoutui Willmanista ja totesi tämän ulostuloillaan pelaavan porvariston pussiin.²⁸

Willmanin ja Pärssisen välinen kiista päättyi vasta vuoden 1909 keväällä, jolloin Pärssinen julkaisi *Työmiehessä* laajan kolmeosaisen artikkelisarjan naisten suhteesta demokratiaan. Artikkeleissaan hän osoitti kohta kohdalta erot Willmanin ja sosialistisen naisliikkeen virallisen linjan välillä. Willmanin seksuaaliradikaaleilla kirjoituksilla ei ollut mainittavaa vaikutusta sosiaalidemokraattien kokonaiskannatukseen, mutta maltillista linjaa ja Pärssistä vastaan hyökkäämällä hän kuitenkin suututti naisliikkeen johdon, mikä ajoi hänet poliittiseen paitsioon. Hieman ironisesti hyökkäykset saattoivat jopa vahvistaa Pärssisen asemaa poliittisena johtajana, sillä Willmanin kirjoituksiin vastatessaan myös Pärssinen sai runsaasti näkyvyyttä. Omissa puheenvuoroissaan Pärssinen korosti edustavansa kaikkien aitojen sosialistien kantaa ja leimasi Willmanin työväenliikkeen rivejä hajottavaksi haihattelijaksi.²⁹

Hilda Tihlä oli kirjoituksissaan huomattavasti Willmania hienovaraisempi, vaikka kannattikin yhtä lailla sukupuolimoraalin uudelleenmäärittelyä ja naisen seksuaalisen halun tunnustamista. Myös Tihlä katsoi naisen seksuaalisuuden kahlitsemisen johtaneen moniin yhteiskunnallisiin epäkohtiin. Hänen vaatimuksensa seksuaalisen vapauden puolesta nousivat selkeimmin esille lyhyissä kertomuksissa ”Naisen kunnia” (1910) ja ”Lapsi” (1912), jotka hän julkaisi *Työläisnaisessa* sekä uskonnollisiin ja yhteiskunnallisiin aiheisiin keskittyneessä *Vapaa Ajatus* -lehdessä.³⁰

”Naisen kunnia” -kirjoituksensa Tihlä laati vastineeksi Eliina Kajanderin nimellä julkaistuun kertomukseen, jossa herrasmiehenä esiintyvä puuseppä viettelee maalta kaupunkiin muuttavan nuoren tytön, jonka lopulta hylkää vietyään ensin tämän ”kunnian”, eli neitsyyden. Hyväuskoinen tyttö tulee lyhyen seurus-

telun seurauksena raskaaksi ja häpeä saa hänet halveksimaan kaikkia miehiä.³¹ Tihlä piti kertomusta lapsellisena ja kuvasi sitä suorastaan vastenmieliseksi. Hän ihmetteli, miksi naisen kunnia oli riippuvainen ainoastaan tämän neitseydestä, kun taas miehiä arvioitiin heidän tekojensa ja saavutustensa mukaan. Vastineensa lopussa Tihlä suomi ankarin sanoin ajan kaksinaismoraalia:

Miehen kunnia on uljuus, rakkaus, totuus. Jos hän on valehtelija, konna, ilmiantaja, on hän kunniaton. Nainen saa olla tätä kaikkea: viettelijä, ilmiantaja, panettelija, jos hän vaan on neitsyt, on hänellä ”kunnia” itsensä ja muiden silmissä. [...] Surkeassa pimeydessä ja orjuudessa on naista pidetty läpi vuosisatojen. Häneltä ei olla koskaan vaadittu muuta kuin naisellista suloutta, kauneutta ja viattomuutta. Hän on ollut kaunis eläin. Vahvimpia kahleita millä hän on sidottu on juuri ollut hänen surkea ”kunniansa”. Meidän päivinämme, jolloin monet tyhmyyden kahleet ovat katkenneet ja yhä uudet ovat katkeamassa, yhä vielä pimeät voimat pitävät naista ala-arvoisessa asemassa. Yhä vielä on naisen ”kunnia” entisellä heikolla pohjallaan.³²

Huomion arvoista Tihlän kirjoituksessa on se, että hän ei suinkaan vaatinut miesten seksuaalisen käyttäytymisen rajoittamista. Viittaamalla naisen surkeaan kunniaan, hän pikemminkin korosti, että naisilta edellytetty sukupuolisiveellisyys perustui ummehtuneisiin takapajuisiin ajattelumalleihin. Hän vaati naisille oikeutta päättää omasta ruumiistaan ja samoja vapauksia kuin miehillekin. Naisia ei tullut arvioida ainoastaan heidän seksuaalisen aktiivisuutensa tai ulkoisten ominaisuuksiensa perusteella. Muutamaa viikkoa myöhemmin julkaistussa jatkokirjoituksessaan Tihlä vielä uudelleen painotti, että naisen kunnia ei ollut riippuvainen ”luvallisesta” tai ”luvattomasta” sukupuolielämästä, millä hän viittasi kirkon siunaamaan avioliittoon ja sen ulkopuolisiin sukupuoli-suhteisiin. Lopuksi hän ilmoitti uskovansa, että asenteet olivat muuttumassa ja yhteiskunta oli kulke-massa ”valoa ja vapautta” kohti.³³

Työläisnaisen toimitussihteerin tehtävässä työskennellyt Hilja Pärssinen koetti sovittaa Tihlän kirjoituksen omaan maltillisempaan linjaansa sopivaksi. Hän totesi Tihlän tarkoittaneen kir-

joituksellaan vain sitä, että työläisnaisten heikon taloudellisen aseman vuoksi avioliiton ulkopuolella syntyneet lapset olivat yleisiä eikä naisia sen vuoksi tulisi tuomita. Porvarillisessa yhteiskunnassa työläisnaisilla ei yksinkertaisesti ollut varaa avioitua ja jäädä kotiin huolehtimaan lapsistaan.³⁴ Selityksessään Pärssinen kuitenkin sivuutti täysin Tihlän kritiikin kärjen, joka kohdistui naisen seksuaalisen käyttäytymisen rajoittamista vastaan.

Tihlän erkaantuminen maltillisesta linjasta käy entistä näkyvämmäksi tarkasteltaessa pari vuotta myöhemmin julkaistua Lapsi-kertomusta. Tarinassa vanha äiti kauhistuu huomattavasti aviottoman tyttärensä olevan raskaana. Järkytys ei kuitenkaan johdu suoranaisesti raskaudesta, vaan pikemminkin siitä, millä tavoin ahdasmielinen ympäröivä yhteiskunta tulisi kohtelemaan aviotonta nuorta äitiä ja hänen lastansa. Tarina kääntyy ajan seksuaalimoraalin ja avioliittoinstituution kritiikiksi Tihlän siirtymässä tytön tunteista kuvailemaan vanhan äidin kokemia synkkiä mietteitä:

Hän [tyttö] oli pienen likaisen kodin lapsi. Samoillessaan metsiä hänkin oli kuullut luonnon kutsut, astunut iloisena lemmen pyhäkköön. Mutta lemmen pyhäkköön hän oli hairahtunut, luonnon kutsua noudattamaan hän oli langennut. Tämä nainen kantoi povessaan ihmistänta, ihmiselämää. Kukaan siitä ei vielä tietänyt, vanha äiti vain aavisteli. [...] Hänellä [äidillä] ei maailmassa ollut koskaan mitään muuta ollut kuin tytär. Vastenmielinen puoliso oli sen siittänyt ilman lemmen kutsua, lemmettömässä aviovuoteessa. [...] sillä hänen oma vuoteensa, se, jossa sydän oli inhosta haleta, jossa mieli oli kapinoinut, se oli ollut luvallinen vuode, sitä valmistessa olivat vaakkuneet pimeyden korpit.³⁵

Tytön äidin mietteissä Tihlä suuntasi huomionsa niin sanottuihin järkiavioliittoihin, jotka joutuivat etenkin sosialistien hampaisiin. Järkiavioliittojen vaikuttimena oli puolisoitten molemminpuolisen rakkauden sijaan, tai ainakin sen rinnalla, taloudellinen ja sosiaalinen asema. Vaikka romantiikka ja rakkaus nostettiinkin jo 1800-luvun loppupuolella tärkeäksi avioliiton solmimisen perusteeksi, yhteiskunnallisella asemalla ja varallisuudella oli 1900-luvun alussa yhä suuri merkitys etenkin sivistyneistön kes-

kuudessa. Myös köyhille työläisnaisille avioliitto oli usein ainoa keino turvata oma taloudellinen toimeentulo. Varsinainen sosiaalinen nousu luokkahierarkiassa avioliiton avulla oli kuitenkin hyvin harvinaista, sillä parhaat edellytykset nähtiin avioliitolla, jossa puoliset kuuluivat samaan sosiaaliluokkaan.³⁶

Tihlälle järkiavioliitot näyttäytyivät suorastaan irvokkaina, mikä näkyy selkeästi hänen kuvaillessaan äidin vastenmielisyyttä aviopuolisoaan kohtaan. Katkelman lopussa mainituilla pimeyden korpeilla Tihlä tarkoitti kirkon papistoa, joka oli ottanut oikeudekseen kontrolloida sitä, kenellä ja keiden kanssa yksilöllä oli oikeus heittäytyä intiimiin suhteeseen. Katkelmassa tytön tuntemusten yhteydessä mainittu ”luonnon kutsu” viittaa puolestaan seksuaalisiin haluihin, jotka Tihlä esitti myös naiselle kuuluvaksi. ”Hairahtuminen” ja ”lankeaminen” kuvaavat vastakohtaisesti ajan ilmapiiriä, jossa varsinkin naisten avioliiton ulkopuolisia sukupuolisuhteita pidettiin sopimattomina ja osoituksena turmeltuneesta luonteesta. Kontrasti äidin ja tyttären kokemuksen välillä on suuri. Vastakohdista ilmenee hyvin se, että Tihlälle seksin hyväksyttävyyden ei ollut riippuvainen avioliiton virallistamisesta. Hänelle merkitystä oli ainoastaan sillä, että intiimi läheisyys oli täysin vapaaehtoista ja sen perustana oli aito halu sekä rakkaus kumppaneiden välillä.

”Lemmen pyhättö”

Hilja Pärssinen vastasi pitkälti SDP:n perhe- ja sosiaalipolitiikan linjauksista, mutta hän oli myös keskeinen sosialistisen uskontokritiikin ideologi. Suomalaisen työväenliikkeen historiankirjoituksessa sosialistien uskontopoliittista linjaa onkin kuvattu jopa pärssisläisyydeksi. Tiivistetysti sanottuna pärssisläisyys tähtäsi kirkon vallan karsimiseen ja uskonnolliseen reformaatioon, jossa sosialismi edusti aitoja kristillisiä ihanteita. Uskonnon tuli näkyä arkielämässä sekä politiikassa käytännön solidaarisuutena ja altuismina. Aineksia uskontokritiikkiinsä Pärssinen otti monipuo-

lisesti niin vakiintuneista uskonnoista kuin uusista uskonnollisista liikkeistä kuten teosofiasta ja tolstoilaisuudesta.³⁷

Myös Willman ja Tihlä olivat uskontoon liittyvissä kysymyksissä pitkälti pärssisläisellä kannalla. Käytännössä kaikissa yhteiskuntakriittisissä kirjoituksissaan he arvostelivat kirkkoa ja sen papistoa porvarillisen hierarkian ja kapitalismin tukemisesta hyvin samaan tapaan kuin Pärssinen. Willman ja Tihlä erottuivat pärssisläisyydestä kuitenkin juuri siinä, että he kytkivät uskontokritiikkiinsä avoimesti seksuaalisen vapauden vaatimuksen. Pääsyylliseksi siihen, että naiset olivat sukupuolensa vuoksi epätasa-arvoisessa asemassa eikä heidän tarpeitaan tunnustettu, Willman ja Tihlä näkivät kirkon opettaman kristinuskon juurruttaman ahdasmielisyyden. Erityisen hankalaksi ongelman ratkaisemisen teki se, että naiset itse oli saatu uskonnon avulla omaksumaan vääristynyt käsitys oman seksuaalisuutensa syntisyydestä. Naisen alistuvaisuuden järjettömyyteen kohdistui juuri artikkelin avaavassa lainauksessa Willmanin julistus siitä, että ”akkojen lause” ihmisen syntisyydestä oli hylättävä. Myös Tihlän mainitsema naisen kahlitseva orjuuttava pimeys ja tietämättömyys viittaavat nimenoman kirkon opettamaan kristinuskoon, joka oli saanut naiset hyväksymään alistetun asemansa.³⁸

Seksuaalimoraalin uudistaminen edellytti uskonnollisten käsitysten uudelleen määrittelyä. Willmanille ajatus aktiivisen seksuaalisuuden syntisyydestä ja Jumalan tahdon vastaisena näyttäytyi absurdina. Willman korostikin, että ajan siveellisyysnormisto ei ollut lähtöisin korkeammasta voimasta, vaan itsekkäiden ihmisen luomus, jonka tarkoituksena oli pitää kansa kuuliaisena:

Tuo oppi [käsitys seksistä syntinä] *ei* ole Kristuksen oppia, hänen, joka siunasi *lapset*. Kuinka olisi *hän* voinut siunata *niitä*, joiden maailmaan saattaminen olisi ollut *syntiä*, siis jumalan tahdon vastustamista. Ei, vaan ihmisten *kovuuden* tähden laati Mooses siveellisyyslain. Sillä *synnyttäminen* on elämää, sen vastakohta on yksin *kuolema*. Mutta varokaa, ett’ette *valhe rakkaudesta* synnytä, sillä valhe on kuolemaksi. Siis älkäämme sanoko Jumalan ihaninta lahjaa, *luomisvoimaa*, synniksi muulloin, kuin silloin

kun käytämme sitä *väärin*, se on elämellisyiden, tekopyhyiden ja yhteiskunnallisten valheitten ja epäkohtien palveluksessa.³⁹

Lainauksesta käy hyvin ilmi se, kuinka Willman näki äitiyden jokaisen naisen pyhänä kutsumuksena ja katsoi ”vapaan rakkautta” palvelevan tätä päämäärää. Vaikka Willman yhdisti seksuaalisuuteen myös nautinnon, tarpeiden tyydyttämisen vapaus ei siis tarkoittanut heikumallisen hurjastelun lietsomista, millaiseksi vastustajat hänen ulostulonsa tulkitsivat. Willman päinvastoin totesi ajan yhteiskunnan ahdasmielisen kaksinaismoraalisen seksuaalinormiston ruokkivan perversioita ja haureutta, mihin hän viittasi elämellisyydellä, tekopyhyydellä ja yhteiskunnallisilla valheilla. ”Valhe rakkaus” puolestaan tarkoitti hänelle kirkon siunaamaa tunteetonta järkiavioliittoa, jossa puoliset eivät tunteneet kiintymystä toisiinsa.

Keskeisintä yllä esitetystä tekstikatkelmassa Willmanin seksuaaliradikalismien ymmärtämisen kannalta on se, kuinka hän korosti seksuaalisuutta Jumalan antamana lahjana. Naiselle oli syntymässä annettu kyky luoda uutta elämää. Naisen tarpeet olivat toisin sanoen lähtöisin Jumalasta ja niiden tuomitseminen syntiseksi olisi tarkoittanut myös lasten synnyttämisen tuomitsemista.

Muistitiedoista ja Willmaniin kohdistuvasta tutkimuksista käy ilmi, että hän piti Jeesusta historian merkittävänä ajattelijana. Willman ihaili suuresti myös Leo Tolstoin (1828–1910) tuotantoa ja omaksui Ellen Keyn ohella ajatteluunsa aineksia juuri tolstolaisuudesta.⁴⁰ Tolstoi oli tunnettu ankarasta kirkko- ja yhteiskuntakritiikistään. Hän vaati koko kirkkoinstituution lakkauttamista, koska katsoi institutionaalisen uskonnon vääristöneen aidon Jeesuksen sanoman, jossa keskeisintä oli lähimmäisenrakkaus ja pyyteetön altruismi. Tolstoi lukeutui myös ajan vaikutusvaltaisimpiin seksuaalireformisteihin ja arvosteli kovin sanoin ajan avioliittokäsitystä. Hänen mukaansa kirkolla tai luokka-aseamalla ei tullut olla vaikutusta siihen, ketkä saivat rakastaa toisiaan. Tolstoi kehottikin kieltäytymään kirkollisesta vihkimisestä ja puolisoita solmimaan vapaita liittoja. Intiimiin suhteeseen antautuminen oli itsessään jo lupaus sitoutumisesta eikä liittoa tarvinnut

erikseen vahvistaa. Tolstoi kuitenkin peräänkuulutti aistillisista nautinnoista luopumista. Hänen ihanteessaan puolisoiden välinen rakkaus ilmeni enemmän sisarellisena huolenpitona ja henkisenä yhteytenä kuin intiiminä läheisyytenä. Monet aikalaiset katsoivat tolstoilaisen seksuaaliaskeesin ihanteen olevan tavoiteltava, mutta sen toteuttamisen käytännössä olevan tavalliselle ihmiselle ylivoimainen tehtävä. Jopa Suomen tunnetuin tolstoilainen Arvid Järnefelt (1861–1932) suhtautui epäillen oppi-isänsä tiukkaankin seksuaalikielisiin vastauksiin vapaamielisemmästä teosofiasta, joka salli myös aistilliset nautinnot. Onkin korostettava, että ajan yhteiskunnalliset ja uudet uskonnolliset aatteet, kuten tolstoilaisuus ja teosofia, eivät olleet stabiileja valmiita maailmankatsomuksia, vaan jatkuvassa toisiaan täydentävässä vuorovaikutussuhteessa.⁴¹

Keskustelu seksuaalisuudesta ja avioliitosta oli aihepiiri, jossa ajan aatteellinen pluralismi tuli selkeästi näkyväksi. Kuten historiantutkijat Anu-Hanna Anttila ja Mikko Pollari ovat osuvasti todenneet, niin sanotuille ”uuden ajan ihmisille” ei tuottanut hankaluuksia sovittaa yhteen aineksia erilaisista maailmankatsomuksista.⁴² Elvira Willman toimii erinomaisena esimerkkinä modernin yksilön ajattelusta. Hän ammensi samanaikaisesti argumentteja sosialistiseen vapaan seksuaalimoraalin ihanteeseensa tieteellisestä maailmankatsomuksesta ja tolstoilaisuudesta, mutta tuli lähelle myös teosofien ajattelua pyhittäessään eroottisen rakkauden.

Uskonnollinen pluralismi tulee esille myös Hilda Tihlän edellä lainatussa Lapsi-kertomuksessa samaan tapaan kuin Willmanilla. Kuvatessaan intiimiin aktiin antautumista astumiseksi ”lemmen pyhäkköön” Tihlä kohotti seksuaalisuuden pyhäksi rakkauden toimitukseksi, jonka tuloksena uusi elämä sai alkunsa. Kontrasti lemnettömään kirkon siunaamaan aviovuoteeseen, jossa tyttö itse on siitetty, korostaa nimenomaan sitä, että kahden toisiaan rakastavan ihmisen läheisyys ei voinut olla syntiä.

Willmanin tavoin Tihlä ihaili suuresti Tolstoita. Aikaisemmissa tutkimuksissa Tihlää onkin kuvattu yhdeksi suomalaisen työväenliikkeen merkittävimmäksi tolstoilaiseksi kirjailijaksi.⁴³

Tolstoilainen maailmankatsomus näkyy ennen kaikkea juuri siinä, kuinka raivokkaasti Tihlän vastusti kirkkoa ja kirkollista avioliittoinstituutiota. Lisäksi hän omaksui tolstoilaisen pasifismin ihanteen ja kritisoi jopa sosialisteja maallisen omaisuuden palvomisesta sekä Kristuksen rakkaudensanomien unohtamisesta.⁴⁴

Tihlän ja hänen puolisoitensa Karl Nicklinin ja Urho Tuuralan kirjoittamien lähteiden tarkastelu osoittaa lisäksi sen, että teosofisilla käsityksillä oli tolstoilaisuuden rinnalla keskeinen asema Tihlän maailmankatsomuksen rakentumisessa. Kuuluisimpien kansainvälisten teosofien, kuten Annie Besantin (1847–1933) ja Rudolf Steinerein (1861–1925), ajatuksia muistikirjojihinsa koonnut Nicklin kiinnitti useissa kohden huomionsa yhteiskunnan moraalisääntöjen relatiivisuuteen. Yksilöä ohjasi sisäinen omatunto – Nicklinin sanoin Jumala, eli absoluuttinen hyvä –, mutta toiset olivat korkeammalla kehitysasteella kuunnellakseen sen ääntä. Ulkoiset moraalikoodit ja siveyssäännöt oli laadittu ainoastaan niitä varten, joiden omatunto ei ollut vielä kehittynyt riittävän korkealle asteelle. Myös Tuurala maalaili *Vapaa Ajatus*-lehdessä tulevaisuudenkuvaa, jossa ulkoapäin määritellyt siveyssäännöt joutivat historian romukoppaan uuden teosofisen uskonnollisuuden syrjäytettyä täydellisesti karille karataneen kirkkokristillisyyden. Yhdenmukaisuudet Tihlän ja hänen puolisoitensa kirjoittamien tekstien välillä osoittavat, että teosofiset ainekset olivat keskeisiä myös Tihlän maailmankatsomuksessa.⁴⁵

Tihlän kiinnostus teosofiaan on huomioitava tolstoilaisten aatteiden rinnalla hänen seksuaalisuuteen keskittyvissä kirjoituksissaan. Yksilöä ohjaavan omatunnon tai sisäisen Jumalan äänen kuunteleminen edellytti kirkon holhouksesta irtaantumisesta. Tämä koski myös rakkaussuhteita. Ulkopuolisten uskonnollisten auktoriteettien sijaan valta päätää sukupuolisuhteista oli annettava yksinomaan yksilölle itselleen. Ainoastaan hiljenty-mällä kuuntelemaan omatuntoaan ihminen saattoi valita itselleen sopivan kumppanin ja tietää, milloin oli valmis astumaan tämän kanssa lemмен pyhäkköön.

Elvira Willmanin ja Hilda Tihlän seksuaaliradikaalit aatteet

Elvira Willman ja Hilda Tihlä ovat osoitus siitä, että sosialidemokraattisen naisliikkeen linja seksuaalisuuteen liittyvissä kysymyksissä ei ollut yhtenäisen maltillinen ja liikkeessä vaikutti myös seksuaaliradikaali suuntaus. Willman ja Tihlä edustivat yleisesti ottaen pientä vähemmistöä, mutta he olivat aktiivisia ja tunnettuja toimijoita, jotka saivat runsaasti näkyvyyttä työväenliikkeessä. Näin ollen (naisen) seksuaalista vapautta vaatineet ajatukset eivät jääneet ainoastaan marginaalisen pienen ryhmän sisälle, vaan levisivät heidän kauttaan työväenliikkeessä myös laajempaan tietoisuuteen.

Willmanin ja Tihlän kirjoitusten analyysi auttaa purkamaan sukupuolittunutta kuvaa työväenliikkeen aatehistoriasta. Seksuaaliradikaaleja aatteita ei ajanut ainoastaan pieni miesjoukko, vaan yhtä lailla seksuaalisen vapauden vaatimuksia esittivät naiset. Etenkin Willmanin voi nähdä seksuaaliradikalismien pioneerinä työväenliikkeessä, sillä hän nosti vapaan rakkauden keskustelun polttopisteeseen jo muutamaa vuotta aiemmin kuin A. F. Tanner, jota historiankirjoituksessa on pidetty merkittävimpänä työväenliikkeen seksuaaliradikaalina 1900-luvun alussa.

Samalla Willmanin kirjoitukset ja henkilöhistoria kertovat siitä, kuinka voimakkaaksi poliittiseksi kysymykseksi seksuaalisuus muodostui julkisessa keskustelussa. Hän herätti sosialidemokraattisessa naisliikkeessä vastustusta nimenomaan kärjekkäillä avioliittoon, perheeseen ja seksuaalisuuteen liittyvillä kannanotoillaan, joilla hän haastoi Hilja Pärssisen edustaman maltillisemmän linjan. Välitöntä vaikutusta SDP:n ja sosialidemokraattisen naisliikkeen avioliitto- ja seksuaalipoliittiseen yleislinjaan Willmanin esittämällä aatteilla ei ollut ja hän ajautui puoluepolitiikassa marginaaliin. Hänen kirjoitustensa synnyttämä kohu kuitenkin osoittaa naissosialistien johtohahmojen nähneen Willmanin uhkana sosialistien kannatukselle, mikä pakotti Pärssisen täsmentämään sosialistien seksuaali- ja perhepoliittista linjaa julkisuudessa.

Tihlä oli Willmanin kanssa samoilla linjoilla. Myös hänelle naisen seksuaalinen vapautuminen oli osa sosialistista vallankumousta. Tihlä ei kuitenkaan herättänyt ulostuloillaan suurempaa kohua. Syynä tähän oli todennäköisesti hänen Willmania hienovaraisempi ilmaisutyylinsä mutta myös se, että Tihlä pysytteli sivussa varsinaisesta puoluepolitiikasta eikä pyrkinyt suoranaisesti haastamaan naisliikkeen johtoa.

Lisäksi Willmanin ja Tihlän tarkastelu avaa näkökulmia sosialismin ja uskonnon suhteeseen. Heidän naisen asemaa ja seksuaalisuutta käsittelevät kirjoitukset ovat osoitus siitä, että tieteellisen maailmankatsomuksen ja materialistisen sosialismin yleistymisestä huolimatta työväenliikkeen aatteellinen kenttä oli hyvin moninainen ja uskonnolliset käsitykset näkyivät 1900-luvun alussa yhä voimakkaasti. Heidän kautta tulee näkyväksi se, että uudet uskonnolliset liikkeet, kuten tolstoilaisuus ja teosofia, vaikuttivat työväenliikkeessä vielä senkin jälkeen, kun sosialidemokraattien puoluejohto oli tehnyt niihin pesäeroa. Willmanin ja Tihlän tavoitteena ei ollut irtautuminen kristinuskosta, vaan uskonnon vapauttaminen kirkon vääristyneestä opista. Seksi ja seksuaalisuus olivat Jumalan antama lahja, joka tuli valjastaa palvelemaan yksilön ja yhteiskunnan hyvinvointia.

Viitteet

- 1 *Palvelijatarlehti* 7–8/1905, 90, 95. ”Miksi meille naisille nykyisessä yhteiskunnassa sukupuolielämä on vastenmielistä?”, Elvira Villman. [Jatkossa kirjoitukseen viitataan: Villman 1905]
- 2 Ks. Kempainen 2020.
- 3 Pärssisen elämästä ja toiminnasta tarkemmin ks. Hentilä, Kalliokoski & Viita 2018.
- 4 Pärssisen suhtautumisesta seksuaalisuuteen sekä hänen tekemistään SDP:n sosiaali- ja perhepoliittisista linjauksista ks. Kempainen 2020, 84–126; Lähteenmäki 1989, 140–146; Hentilä 1989, 170–172.
- 5 Biografisesta historian tutkimuksesta esim. Roberts 2002; Caine 2010; Halldórsdóttir, Kinnunen & Leskelä-Kärki 2016, 7–34. Biografian soveltavista historian tutkimuksen näkökulmista ks. myös Hakosalo et al. 2014.
- 6 Esim. Nieminen 1951, 214–215; Rajainen 1973, 94; Helén 1997, 178–181; Markkola 2002, 280–281.
- 7 Markkola 2002, 165–178; Markkola 2006, 224–226, 234–236.
- 8 Nieminen 1951, 145–146, 227–232; Räisänen 1995, 130–135; Anttila & Pollari 2009, 131–134; Harmainen 2010, 91–92; Pollari 2010, 9–14.
- 9 Markkola 2006, 223–224.
- 10 Nieminen 1951, 201–207; Pollari 2010, 10–11.
- 11 Nieminen 1951, 172–177; Dickinson 2014, 216–220; Kinnunen 2014, 72–73. Keyn kiinnostuksesta teosofiaan ks. Hällström, Jansson & Pironi 2016, 8–14. Teosofien suhtautumisesta seksuaalisuuteen esim. Owen 2004, 87–107.
- 12 Soikkanen 1961, 82–97, 140–160; Pikkusaari 1998, 86.
- 13 Ks. Mikkola & Pollari 2016, 402–414; Järvenpää 2017, 198–210; Harmainen & Kempainen 2020, 20–32.
- 14 Dixon 2001, 45–46, 62–63; Owen 2004, 23–27; Strube 2017, 568–595.
- 15 Willmanin elämänvaiheista ja näytelmistä tarkemmin ks. Hyttinen 2012; Kempainen 2020, 67–75.
- 16 Perheeseen syntyi yhteensä kolme lasta: Voitto Ilmari (1907–2002), Marja (1912–?) ja Irja (1917–1918).
- 17 Willmanin kiistoista Pärssisen ja muiden sosialidemokraattisten naisten kanssa ks. Kempainen 2020, 126–168.
- 18 *Veriuhrit* näytelmän käsikirjoitus on sittemmin kadonnut eikä sitä ole tutkittu tarkemmin. *Vallankumouksen vyöryssä* näytelmästä ja romaanista sekä Willmanin elämän loppuvaiheista ks. Hyttinen 2012, 125–156.

- 19 Markkola 1994, 65–67; Anttila & Pollari 2009, 131.
- 20 Vaikka Tihlällä ei ollut muodollista koulutusta, hänen kielitaitonsa laajuudesta kertoo se, että vuonna 1913 päivätyssä kustantajalleen WSOY:lle lähettämässään kirjeessä hän tarjoutui kääntämään ruotsin-, saksan-, englannin- ja ranskankielisiä teoksia. Tihlän kirje WSOY:lle 14.8.1913. WSOY:n arkisto, kirjaillijakirjeenvaihto, Hilda Tihl. Kansallisarkisto.
- 21 Tihlän elämänvaiheista ja teoksista tarkemmin ks. Kempainen 2020, 75–83; Kempainen 2011. *Leeni*-romaanin ja *Kellarikerroksessa*-näytelmän yhtymäkohdista ks. Hyttinen & Melkas 2009, 122–137.
- 22 Kempainen 2020, 79–81.
- 23 Kempainen 2020, 78–79.
- 24 Villman 1905, 93.
- 25 Räisänen 1995, 23–25; Anttila & Pollari 2009, 115–117.
- 26 Willmanin äitiyden ihanteesta ja sosiaalipoliittisten uudistusten vaatimuksista tarkemmin ks. Kempainen 2020, 126–132.
- 27 Villman 1905, 94.
- 28 Willmanin ja Pärssisen välisestä väittelystä yksityiskohtaisemmin ks. Kempainen 2020, 146–168.
- 29 Ibid.
- 30 Ks. myös Kempainen 2020, 169–183.
- 31 *Työläisnainen* 30/1910, 232–233.
- 32 *Työläisnainen* 33/1910, 249–250. ”Naisen kunnia”, Hilda Tihl.
- 33 *Työläisnainen* 38/1910, 293. ”Ylläolevan johdosta”, Hilda Tihl.
- 34 *Työläisnainen* 38/1910, 293–294. ”Lisäys”, H.P.
- 35 *Vapaa Ajatus* 23–24/1912, 375. ”Lapsi”, Hilda Tihl.
- 36 Esim. Räisänen 1995, 124–129; Anttila & Pollari 2009, 114–115.
- 37 Pärssisläisyydestä tarkemmin ks. Kempainen 2020, 188–216, 254–294; Hentilä, Kalliokoski & Viita 2018, 58–59, 144–145.
- 38 Willmanin ja Tihlän kirkkokritiikistä ks. Kempainen 2020, 216–253.
- 39 Villman 1905, 90.
- 40 Eloranta 2000, 19–20; Hyttinen 2012, 40–41; Kempainen 2020, 294–301.
- 41 Nieminen 1951, 155–164; Nokkala 1958, 24–25; Harmainen 2010, 88–90. Tolstoilaisuuden ja teosofian vuorovaikutuksesta ks. myös Kokkinen 2010, 33–41.
- 42 Anttila & Pollari 2009, 112.
- 43 Nokkala 1958, 245–246; Pikkusaari 1998, 319–320; Karkama 2010, 59.
- 44 Tihlän tolstoilaisesta maailmankatsomuksesta tarkemmin ks. Kempainen 2020, 313–322.

- 45 *Vapaa Ajatus* 6/1917, 84–87. Urho Tuurala: Indialainen renessanssi III. Tihlän ja hänen puolisoidensa teosofisesta maailmankatsomuksesta tarkemmin ks. Kempainen 2017, 184–197; Kempainen 2020, 327–358.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki.

WSOY:n kirjailijakirjeenvaihto, Hilda Tihlä.

Lehdistö ja muu kirjallisuus

Eloranta, Voitto Ilmari (2000): *Poika vallankumouksen jaloissa*. Otava, Helsinki.
Palvelijatarlehti 7–8/1905.

Työläisnainen 30, 33, 38/1910.

Vapaa Ajatus 23–24/1912, 6/1917.

Tutkimuskirjallisuus

Anttila, Anu-Hanna & Pollari, Mikko (2009): Suitsittu seksuaalisuus. Teoksessa Anu-Hanna Anttila et al. (toim.), *Kuriton kansa. Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa*. Vastapaino, Tampere, 111–137.

- Caine, Barbara (2010): *Biography and History*. Palgrave MacMillan, London.
- Dickinson, Edward Ross (2014): *Sex, Freedom, and Power in Imperial Germany 1880–1914*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dixon, Joy (2001): *Divine Feminine. Theosophy and Feminism in England*. John Hopkins University Press, Baltimore.
- Hakosalo, Heini & Jalagin, Seija & Junila, Marianne & Kurvinen, Heidi (toim.) (2014): *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. SKS, Helsinki.
- Halldórsdóttir, Erla Hulda & Kinnunen, Tiina & Leskelä-Kärki, Maarit (2016): Doing biography. Teoksessa Erla Hulda Halldórsdóttir, Tiina Kinnunen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.), *Biography, Gender and History: Nordic Perspectives*. Cultural History – Kulttuurihistoria 14. Turun yliopisto, Turku, 7–34.
- Harmainen, Antti (2010): *Modernin mystikot. Teosofian ulottuvuudet Pekka Ervastian ja Eino Leinin maailmankuvissa 1902–1908*. Historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto.
- Harmainen, Antti & Kempainen, Mikko (2020): ”Paremmän sosialismin” asialla. Uskonnon ja sosialismin synteesi suomalaisessa työväenliikkeessä ensimmäisistä eduskuntavaaleista kansalaisootaan. *Historiallinen Aikakauskirja* 118 (1), 20–32.
- Helén, Ilpo (1997): *Äidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus, Valta ja itse-suhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Gaudeamus, Tampere.
- Hentilä, Marjaliisa (1989). Maa jossa piiatkin saivat äänestää. Suomen työläisnaisliikkeen kuva kansainvälisessä lehdistössä 1906–1914. Teoksessa Leena Laine & Pirjo Markkola (toim.), *Tuntematon työläisnainen*. Vastapaino, Tampere, 162–185.
- Hentilä, Marjaliisa & Kalliokoski Matti & Viita Armi (2018): *Uuden ajan nainen. Hilja Pärssisen elämä*. Kustannusosakeyhtiö Siltala, Helsinki.
- Hyttinen, Elsi (2012): *Kovaa työtä ja kohtalon oikkuja. Elvira Willmanin kamppailu työläiskirjallisuuden tekijyydestä vuosisadanvaihteen Suomessa*. Scripta Lingua Fennica Edita, Turun yliopisto, Turku.
- Hyttinen, Elsi & Melkas, Kukku (2009): ”Me olemme teidän luomianne olentoja” – prostituoidun hahmo kirjallisena kiistakuvana. Teoksessa Kati Launis & Marko Tikka (toim.), *Työväki ja kokemus. Väki voimakas 22*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen Seura, Helsinki, 122–137.
- Hällström, Catharina & Jansson, Hedda & Pironi, Tiziana (2016). Ellen Key and the Birth of a new Children’s Culture. *Journal of Theories and Research in Education, Special Issue: Ellen Key and the Birth of a new Children’s Culture* 11 (2), 1–25.
- Järvenpää, Juuso (2017): Vainotun totuuden esitaistelija. Jaakko Jalmari Jalo-Kiven spiritualistisen identiteetin rakentuminen 1900-luvun alun Suomessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2), 198–210.

- Karkama, Pertti (2010): Ihmiset vallan varjossa. Tolstoilaisuutta suomalaisessa kulttuurielämässä 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. Teoksessa Minna Turtiainen & Tuija Wahlroos (toim.), *Maaemon Lapset. Tolstoilaisuus kulttuurihistoriallisena ilmiönä Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 43–61.
- Kempainen, Mikko (2011): *Elämän satuja. Maailmankuvan rakentuminen Hilda Tihlän tuotannossa 1907–1916*. Suomen historian Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto.
- Kempainen, Mikko (2017): Korkein olkoon kanssamme! Kirjailija Hilda Tihlä ja teosofia suomalaisessa työväenlehdissä 1910–1918. *Historiallinen Aika-kauskirja* 115 (2), 184–197.
- Kempainen, Mikko (2020): *Sosialismin, uskonnon ja sukupuolen dynamiikka. 1900-luvun alun työväenliikkeen naiskirjailijat aatteen määrittelijöinä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/319119>.
- Kinnunen, Tiina (2014): Alexandra Gripenberg’s Feminist Christianity. Teoksessa Terhi Utriainen & Kaisa Salmesvuori (toim.), *Finnish Women Making Religion. Between Ancestors and Angels*. Palgrave Macmillan, New York, 61–79.
- Kokkinen, Nina (2010): Jumalan pojat. Tolstoilaisuuden ja teosofian kohtaamia vuosisadanvaihteessa. Teoksessa Minna Turtiainen & Tuija Wahlroos (toim.), *Maaemon Lapset. Tolstoilaisuus kulttuurihistoriallisena ilmiönä Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 33–41.
- Lähteenmäki, Maria (1989): ”Pohjoinen mallimaa” Suomen työläisnaisliikkeen kansainvälistyminen. Teoksessa Leena Laine & Pirjo Markkola (toim.), *Tuntematon työläisnainen*. Vastapaino, Tampere, 140–161.
- Markkola, Pirjo (1994): *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Historiallisia Tutkimuksia 187. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Markkola, Pirjo (2002): *Synti ja Siveys. Naiset, Uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Markkola, Pirjo (2006): Seksi, miehet ja moraalit. Miesten seksuaalisuus moraalityöväenliikkeenä 1800- ja 1900-lukujen taitteessa. Teoksessa Minna Ahola, Marjo-Riitta Antikainen & Päivi Salmesvuori (toim.), *Taivaallista seksiä. Kristinusko ja seksuaalisuus*. Tammi, Helsinki. 223–237.
- Mikkola, Kati & Pollari, Mikko (2016): Poliittisen marginaalin ääni vaalikevällä 1907. Teosofisen työmiehen Itkosen muistiinpanot ja julkisuusstrategia. *Historiallinen aikakauskirja* 114 (4), 402–414.
- Nieminen, Armas (1951): *Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto- ja seksuaalikeskusteluita suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle*. WSOY, Helsinki.

- Nokkala, Armo (1958): *Tolstoilaisuus Suomessa. Aatehistoriallinen tutkimus.* Tammi, Helsinki.
- Owen, Alexandra (2004): *The Place of Enchantment. British Occultism and the Culture of the Modern.* The University of Chicago Press, Chicago.
- Pikkusaari, Jussi (1998): *Vaikea vapaus. Sosialidemokratian häviö kirkolle 1850-luvulta 1920-luvulle käydyssä Suomen kulttuuritaistelussa.* Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Pollari, Mikko (2010). Lemmen salaisuuksien äärellä. *Työväentutkimuksen vuosikirja 2010*, Karisto, Hämeenlinna, 9–11.
- Rajainen, Maija (1973): *Naisliike ja sukupuolimoraali. Keskustelua ja toimintaa 1800-luvulla ja nykyisen vuosisadan alkupuolella noin vuoteen 1918 saakka.* Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 91. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Roberts, Brian (2002): *Biographical research.* Open University Press, Philadelphia.
- Räisänen, Arja-Liisa (1995): *Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaissa 1865–1920.* Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Soikkanen, Hannu (1961): *Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamari- sen eduskunnan vaaleihin asti.* WSOY, Porvoo.
- Strube, Julian (2017): Occultist Identity Formation Between Theosophy and Socialism in fin-de-siècle France. *Numen, International Review for the History of Religion* 64 (5–6), 568–595.